

RECENZE

Vladimír Čech, Eduard Jukl: *Čs. sociologie průmyslového podniku* (Ve světle svého vývoje a využití v řízení), 1971. Edice Sociologické studie, sv. 6, vyd. Česká vědeckotechnická společnost, Dům techniky Pardubice (ISA), odbor racionalizace práce Hradec Králové, str. 271.

Posuzovaná studie pracovní dvojice plzeňských autorů Vladimíra Čecha a Eduarda Jukla je nejen dokumentačně bohatou historií výrazného vývoje čs. sociologie průmyslového podniku v minulosti (od jejího vzniku až po přítomnost — přesněji po ediční časový mezník této knihy, tedy počátku let sedmdesátých, ale i podnětným a závažným svorníkem vědecko-technické revoluce. Její kvalitativně nový vědecký dopad i v oblasti sociální praxe je takto zřetelně signalizován. Právě účinné řešení problémů pro vnitřní dynamiku i zákonitý pohyb socialistické společenské skutečnosti nezbytné, předpokládá nutně geneticky progresivní návaznost na předchozí sociologickou práci u nás, kdysi už výrazně vykonanou. Právě pod tímto zorným úhlem, metodologicky ne vždy plně docenovaným v jeho úzkém sepestí s relevantními sociálními problémy v přítomnosti, a hlavně v budoucnosti (sociální plánování či prognostika, i s úsilím o vědecké řízení a o komplexní socialistickou racionalizaci průmyslového podniku a průmyslu vůbec, dokonce někdy chybně přehlíženým) nutno přistupovat i k posudku knižní studie obou autorů.

Tuto výchozí metodologickou situaci nijak podstatně nemění ani dnes nepochybně zvýšená společenská poptávka po koncepčně predikčních i sociologicko-výzkumných, terénně akutních i naléhavých úkolech sociologických, které jsou i u nás jednoznačně spojeny s nástupem vědecko-technické revoluce. Její kvalitativně nový vědecký dopad i v oblasti sociální praxe je takto zřetelně signalizován. Právě účinné řešení problémů pro vnitřní dynamiku i zákonitý pohyb socialistické společenské skutečnosti nezbytné, předpokládá nutně geneticky progresivní návaznost na předchozí sociologickou práci u nás, kdysi už výrazně vykonanou. Právě pod tímto zorným úhlem, metodologicky ne vždy plně docenovaným v jeho úzkém sepestí s relevantními sociálními problémy v přítomnosti, a hlavně v budoucnosti (sociální plánování či prognostika, i s úsilím o vědecké řízení a o komplexní socialistickou racionalizaci průmyslového podniku a průmyslu vůbec, dokonce někdy chybně přehlíženým) nutno přistupovat i k posudku knižní studie obou autorů.

Kompoziční její rámec tvoří sled dílčích kapitol, v nichž autoři od stručného předmětného vymezení sociologie průmyslového podniku a jeho funkční struktury (vstupní východisko jejich studie str. 7–10) přecházejí ve II. kapitole přímo k mezinárodním u kontextu svých tématicko-genetických souvislostí (str. 11–61). Takto zaměřené zůstávají vymezeny sociologické aspekty industriální sociologie, soustřeďující svou pozornost především na komplexní pojetí průmyslu, a hlavně na analýzu průmyslového podniku (str. 11–24). Svůj postup oba autoři dále konkretizují slušně informovaným přehledem průmyslové sociologie v USA, v měšťanském Německu i v ostatních evropských státech, hlavně ve Francii (str. 24–53). Všechno to, co je nám v této vědecké disciplíně od průkopnického úsilí Taylorova o vědeckém řízení práce známo (jeho exploatační prvky byly právem odmítnuty už V. I. Leninem) přes Hawthorský experiment v Chicagu na přelomu dvacátých a třicátých let, stejně tak jako kritická linie americké industriální sociologie (Thornstein Veblen, hlavně však D. Riesman a C. W. Mills) teorie „Human Relations“ i manažerská, či práce D. C. Millera a W. F. Forma (Industrial Sociology), je posuzováno s výhradami z marxistických přístupových pozic k této vývojové historické dokumentaci. Stejně tak svou přiměřenou kritickou explikací dostává u obou autorů podniková sociologie německá (G. Briefs, H. Lechtape, R. Dahrendorf, R. König, škola frankfurtská, hlavně L. von Friedeburg a ostatní) či francouzská (G. Friedmann, A. Touraine, P. Naville aj.). Už v interpretaci dílčích textových souvislostí, hlavně však v závěrečných konfrontujících

cích pasážích, shromáždili oba autoři obsažný dokumentační materiál vývojově historický, nejen dobře a spolehlivě informující a orientující (nelze dost docenit jejich smysl pro utřídění této dokumentace), ale kritickou konfrontací i jeho podnětných odkazů dovedli zcela jednoznačně i přesvědčivě historickou nezbytnost i celospolečenské předpoklady pro vznik marxistické industriální sociologie na skutečně vědeckých základech. Její „teoretická i historická šance“ tvoří podnětný odrazový můstek pro další postup obou autorů.

Z těchto výchozích výkladových pozic je u nich účinně koncipována i kapitola III, charakterizující kritickým přístupem, ale i zasvěceným historickým výkladem, historické počátky Sociologie průmyslového podniku v Československu za kapitalismu (str. 62–108). Počátky úsilí o vědecké řízení průmyslového podniku dostávají tak své adekvátní dobové začlenění, ať v souvislosti s jednotlivými převažujícími trendy, jako byly tehdy energetismus či laboratismus, ať později v souvislosti s tendencemi technokratickými a konečně s úsilím ethokratickým. I když jistě dobová podmíněnost osobních představitelů těchto směrů u nás i jejich formulací (Jindřich Fleischner, Stanislav Špaček, Albín Bašus, Jan Bašta aj.) je nepochybná, přece jen nelze dost dobře pozitivně nevyzvednout opravdové úsilí obou autorů o marxistickou interpretaci i hodnocení těchto vývojových tendencí; tak je třeba recipovat i výklad instituční základny této orientace (Masarykovy Akademie práce v letech 20. či Sociálního ústavu v letech 30.), již právem oba autoři věnují přiměřenou pozornost. Nelze jim jistě vytýkat ani šíři jejich informačního toku o těchto vývojových trendech, protože nejen neodborné veřejnosti, ale i mladší generaci jsou dnes už téměř neznámé, a proto i v rozsáhlejších autorském záběru mají své plně vývojově oprávnění. Stejně tak kladně třeba vyzvednout úsilí o postizení dialektiky vývoje, kdy oba autoři snaží se formulovat racionální jádro těchto směrů; přínosné nejen dobově, ale uvolněné od svých svíravých a omezujících vazeb sociálního kapitalistického determinismu, stávající se nejednou přijatelné či dokonce podnětné i pro přítomné úsilí o současnou industriální sociologii socialistického kontextu, marxisticky orientovanou. K tomu bylo třeba nejen rozsáhlé erudice (tu nulno oběma autorům plně přiznat), ale i odvahy razit kvalitativně nové kritické soudy i kontinuitní vazby, které by vyúsťovaly až v predikční výhledy. Podobný postup je jistě potřebný i tvořivý současně.

Sympatická, především však pracovně metodologicky zodpovědná i explikačně účinná je i skutečnost, že historickou retrospekci minulosti, v oblasti industriální sociologie v Československu u obou autorů časovanou zhruba do let třicátých i pozdějších, spojují organicky se současností, do níž nedávna minulost české sociologie průmyslového podniku rozporně sice, ale nutně i účinně intervenuje. V jejich pojetí to zřetelně dosvědčuje kontext jejich kapitoly IV., předposlední, Počátky v t v á ř e n í a r o z v o j e o b o r u (str. 109–157). Uvítat třeba i jejich záměr periodizační, jímž toto údobí, počínající rokem 1945 a urychlené vnitropolitickými důsledky Února v roce 1948, se jim v návaznosti na světový kontext (str. 119–121) konkretizovalo nejen tvořivým poznávacím, ale i prakticko-aplikačním přínosem sociologického úsilí v ý z k u m n ě h o, ať už bylo realizováno institučně u jednotlivých pracovišť a rezortních ústavů průmyslových podniků, či ať už tehdy progresivně vyvěralo z bezprostředně vědeckého zájmu (i z přímé aktivní účasti a spolupráce) sociologických pracovišť našich vysokých škol (str. 122–157) o průmyslovou a pracovní problematiku vůbec.

Rozpracování těchto komplexních, bohatě diferencovaných vazeb tvoří autorům i nezbytné interpretační východisko pro jejich charakteristiku první a druhé vlny vědeckého rozvoje i pro plnou její sociální a politickou podporu socialistickou společností, zajímající se stále intenzivněji i důsledněji o praktické aplikační důsledky industriální sociologie a jejich použití v našem znárodněném průmyslu. Tuto vývojovou situaci postihují autoři sice komplexně, ale výrazně a zdařile.

V závěrečná kapitola jejich knižní bilance genetických kořenů industriální sociologie u nás, její Rozmách, úspěchy i porážky (str. 158–267), je doplněna vedle paginacího odkazu i vhodným přehledem jmenného rejstříku autorů našich i cizích (str. 266); bohužel v recenzním exempláři chybí právě tato stránka; doufejme, že je to jen dílčí technické nedopatření. Vhodně jsou autory voleny i přehledy základní odborné literatury industriální sociologie a světové (str. 268–269), ať československé (str. 269–271), rozšířené ještě analogickou bilancí přehledu excerptovaných časopisů zahraničních (str. 269) i našich (str. 271).

Jinak tato konečná kapitola zahrnuje u obou autorů především přítomnou druhou vlnu rozvoje sociologie průmyslu a průmyslového podniku v Československu, kterou autoři kladou do časového rozmezí od 2. poloviny 50. let až po přítomnost. Pečlivé odkazy vývojové, naše i světové, především integrující bilance vědecké průmyslové sociologie, produkované autory socialistického bloku, hlavně představitelů polské sociologie (Doklór, Sarapata, Markiewicz aj.) působivě korespondují i rozvojovým trendům průmyslové sociologie v Československu. Tvořivým přínosem je tu akcent sociologicko-výzkumný i kritické vyhodnocení jeho přínosných výsledků. Odtud je už velmi blízko i k našim koncepčním pracím teoreticko-prognostickým (R. Richta, F. Kuta aj.), v nichž industriální sociologie je zákonitě rámcována i širšími výhledovými aspekty celospolečenského pozadí vůbec.

K metodologickým podnětům historického přístupu studia obou autorů patří jistě i podnětný přehled jindy dost opomíjených úseků předmětného pole průmyslové sociologie a sociologie vůbec: tedy konkrétně bilance pracovních akcí, sjezdů i seminářů se sociální či sociologickou tematikou, přirozeně koordinovanou nějak s naší vědeckou disciplínou. Všude tu vystupuje i výrazně aktivní podíl slovenský, a to nejen pracovní vědecký, ale i organizační a společenský. Podnětné jsou i bibliografické údaje časopisecké a instituční spolupráce v oblasti industriální sociologie (Společnost pro šíření politických znalostí, resp. Socialistická akademie atd.).

Otázka společenské popularizace i zjednodušující aplikace výsledků průmyslové sociologie na straně jedné i její přímý protipól, nový kvalitativní rozmach její vědecké teorie i komplexní problematiky sociologicko-výzkumné v terénu na straně druhé jsou nosným výkladovým rozpětím dalšího interpretačního postupu autorské dvojice. V něm je především právem akcentován tvůrčí, sociálně ekonomický, prakticko-pracovní, poznávací i metodologický přínos komplexního sociologického výzkumu o hornické práci a pracovních podmínkách v oblasti OKD, realizovaný z podnětů KV KSC Severomoravského kraje v Ostravě v druhé polovině 60. let týmově, za vedení doc. Karla Wysockého a jeho spolupracovníků (Jos. Špaňhel, Fr. Suchánek, J. Pabel, Fr. Balšínek aj.), budící oprávněný podiv i uznání také v zahraničí, především u sovětských odborníků.

Lze jistě mít dílčí připomínky k některým úsekům posuzované knižní práce; chronický nedostatek systematických a včasných bibliografických přehledů a vůbec základních údajů v naší sociologické literatuře, a tedy i v odborné literatuře sociologie průmyslu, tu leccos vysvětlí. Perspektivně by bylo vhodné v nové textové redakci této práce přihlídnout i k postavení našich vysokých škol z hlediska jejich geneticko-zájmového přístupu ke komplexní problematice předmětného pole industriální sociologie. Ze současné textové redakce vypadla i některá důležitá jednání a koncepčně teoretické práce industriální sociologie i jejich aplikačních důsledků; tak např. tu není zatím registrováno významné zasedání Stálé komise pro hornictví VR RVHP u nás, realizované v září (13.—17. 9.) 1971 ve Velkých Karlovicích na Horním sádku, na němž vedle aspektů ergonomických a psychologických právě problematika industriální sociologie, tu orientovaná pochopitelně na specifické otázky hornické, zřejmě převažovala a v nejednom ohledu anticipovala náš současný vývoj směrem k sociálnímu plánování. (Viz o tom pro příští redakci posuzované práce bližší údaje např. v odborném časopise Uhlí 1972, č. 12, str. 518 a n., v časopise Syntéza, Bratislava 1972, č. 4, str. 161 a další, Sborník prací FF UJEP, řada G 16, 1972, str. 89 a d. i jiné údaje). Jistě také dílčí monografické práce, zachycující sociologický přístup k průmyslové problematice Ostravska, Karvinska, Opavska, — v omezenější míře asi i Olomoucka a Gottwaldovska — především však Brněnska, a aktivní podíl BSNŠ na rozmachu industriální sociologie u nás, přinesou další zajímavé i podnětné poznatky a nové souvislosti. A to nepřihlížím k situaci pražské či v Čechách vůbec, příp. na Slovensku, o níž nejsem blíže informován. I tyto výhledy budou jistě přístě nutné. Toto upozornění není míněno jako výtka, adresovaná snad této posuzované knižní studii; naopak. Těchto možných souvislostí jsou si věcně oba autoři zřejmě vědomi a respektují je. Jde jen o to, aby příští vývojově-historické aspekty postupně tyto supponované dílčí materiály recipovaly. Bude vhodné do nich zahrnout nejen nová doprovdná či zásadní fakta industriální sociologie u nás, ale jistě i výrazný dosah genetického zastoupení (odborně věcného, hodinového, personálního atp.) těchto zřetelů v učebních plánech našich vysokých škol, i je-

jich mnohostranné kontakty s praxí (konzultační, oponentní, programové, společensko-projektové, přednáškové atd.; (na mnohé tu už podnětné i objevné upozornily různé články a stati Jaroslava Šnobla). Nezanedbatelným zůstává výhledově i kritické bilancování rozsahového a tématického rejstříku obhájených diplomních, disertačních, příp. i kandidátských a habilitačních prací na vysokých školách, s jejich průmyslovou tematikou, podíl našich autorů v jinojazyčných publikacích na tomto poli atd.

Tyto dílí poznámky a připomínky nemohou ani zdaleka nic podstatného změnit na pozitivním komplexním hodnocení vývojových, historických, třídících, gnozeologických, metodologických i jiných souvislostí (z marxistických explikačních pozic), jejichž zásadní přínos u obou autorů je jednoznačně kladný. Spolu s řadou textově řešených metodologických implikací v nejrůznějších pasážích výkladového kontextu práce zasluhuje jejich knižní studie nejen své plně odborné uznání a pozitivní ocenění, především však své rozšíření v nejšířších kruzích naší průmyslové a ostatní veřejnosti. Tu všude zájem o vědeckou orientaci, a o sociologický přístup k utváření mezilidských a společenských vztahů vůbec i jejich hodnotových systémů, je v oblasti výrobního dění průmyslového podniku, jeho normálního fungování i jeho společenského zázemí dnes stále více samozřejmý. Intenzita tohoto dopadu se zřejmě stále více zvyšuje. Je to zákonitý i potěšitelný růst zájmu o vědeckou orientaci našeho průmyslu i v oblasti sociální, která se současně reflektuje nejrůznějším způsobem: úsilím o vědecké řízení průmyslu vůbec, a průmyslového podniku speciálně, novými sociálními důsledky komplexní mechanizace i nastupující automatizace výrazně pozitivním přízvukem výhledů komplexní socialistické racionalizace, kdy převažující její ekonomické i meritorní aspekty výroby (obraz její produktivity a efektivity) nemohou míjet vedle tradičně výrazných zřetelů už uplatňované vědecké aplikace (ú. technicko-ekonomický, ú. zdravotnický atp.) ani aspekty sociální. Tedy stále důslednější prosazování a uplatňování celého souboru věd o člověku, jejich zřetele sociologické nevyjímají.

Průmyslová praxe začíná si být těchto vývojových skutečností stále více vědoma; zřetelně přinucena k tomu i naléhavostí vynořujících se doprovodných skutečností sociálních jevů a procesů nejrůznějšího druhu (utváření mezilidských vztahů, pracovní motivace, pracovní fluktuace a stabilizace, jednota pracoviště a jeho bezprostředního i širšího zázemí: rodiny, komunity atp., využití mimopracovního času atd.). Jde nyní o to, aby i vysokoškolská i jiná vědecká pracoviště společenskovědná, v našem případě sociologická, měla včas pro tyto nové naléhavé úkoly průmyslové praxe, které dnes označujeme nejčastěji programově i prognosticky jako systematické aspekty sociálního plánování, splněny i v širšímu i v užšímu podmínky i výchozí předpoklady. Aby si jich byly nejen tyto instituce vědomy, ale mohly je také skutečně úspěšně plnit. Je to nepochybně problematika naléhavá, ale svou šíří i komplexním rozsahem už se vymykající specifickému rámci recenze této knižní studie obou autorů. Bude jistě systematicky rozpracována i účinně řešena jinde.

Přece však je třeba těmto souvislostem i při recenzi dané knižní studie věnovat minimální pozornost. To proto, že genetické vazby průmyslové problematiky, její progresivní kontinuita, patří nutně do tohoto rámce. Tím spíše, je-li historie industriální sociologie vhodně koordinována interpretačně, i explikačně dimenzována, nejen s úkoly přítomnosti, ale především s výhledy jejich příštího předstihu i účinného řešení, zdá se podobné vědecké úsilí mnohem bezpečnější.

Recenzovaná studie obou autorů (Čs. sociologie průmyslového podniku) plní tyto naznačené výchozí předpoklady v plném rozsahu a téměř beze zbytku. Proto jde o to, aby její nová, a hlavně časově brzká textová redakce (jejíž společenská potřeba i vědecká naléhavost jsou evidentní) zahrnula do svého příštího zpracování snad už i některé podněty tohoto pcsudku, byla i cenově přístupná nejen základním knihovnám průmyslových podniků, ale i odborným zájemcům o ni; a hlavně širší veřejnosti, také posluchačské. To je totiž snad jediný vážnější úzký profil, který současně textové verzi studie obou autorů, jinak tak podnětné, přínosné, vývojově závažné a svými výsledky pozitivní, přece jen adresují.

A tento úzký profil je zřejmě predikčně řešitelný i odstranitelný (už početností nového vydání); jistě k prospěchu i účinnému využití její historické problematiky i při řešení tak naléhavých společenských úkolů (koncepčních, výzkumných i jiných) na-

ších průmyslových podniků i znárodněného průmyslu vůbec. A o to nám dnes všem, včetně obou autorů, jde jistě především.

Mojmír Hájek

P. P. Amelin, *Intelligencija i socializm* (Izd. Leningradského universiteta, 1970, 150 stran).

V sovětské sociologické literatuře se v posledních letech stále častěji objevují práce, věnované sociální struktuře sovětské společnosti, povaze, vývoji a postavení různých společenských tříd, vrstev a skupin. Do této tematiky patří též monografie Petra Pinemoviče Amelina, věnovaná rozboru inteligence jako sociální vrstvy.

Její první kapitola analyzuje „Metodologické problémy zkoumání inteligence“. Autor zdůrazňuje historický přístup k tématu: inteligence se stává předmětem sociologického zkoumání až tehdy, kdy roste její úloha v sociální struktuře. V SSSR například vzrostl počet diplomovaných odborníků s vysokoškolským a středním odborným vzděláním ze 190 tis. v roce 1913 na 12,9 mil. v roce 1966. V průmyslově vyspělých kapitalistických zemích tvořila inteligence (spolu s úředníky) již v 50. letech $\frac{1}{5}$ až $\frac{1}{3}$ všeho činného obyvatelstva. Autor rozebírá přínos marxisticko-leninské teorie (zvl. Marxe, Engelse a Lenina) k vědeckému rozboru této sociální kategorie, uvádí velké množství prací sovětských badatelů, věnovaných rozvoji socialistické kultury, úloze vědy a odborníků, rozvoji školství a výchově kvalifikovaných kadrů.

V oddíle o dějinách inteligence se pojednává zejména o vzniku a vývoji dělby práce na práci fyzickou a duševní (zde najdeme časté odkazy na práce Marxe, Engelse, Kautského, Gramsciho). Zvláštní pozornost věnuje autor kritice technokratických teorií, jež popírají souvislost inteligence s bojem a zájmy základních společenských tříd, zamlžují sociální podstatu a funkce inteligence, snaží se zdůvodnit existenci inteligence jako zvláštní vládnoucí třídy; v této souvislosti podrobuje autor kritice též antisovětské koncepce, které stírají zásadní rozdíly mezi sociálními strukturami v SSSR a v kapitalistických zemích a zkreslují úlohu inteligence buď tvrzením, že inteligence údajně hraje v socialistické společnosti podřadnou roli, nebo tvrzením, že v SSSR existuje údajná „diktatura“ inteligence jakožto „nové třídy“.

V metodologických otázkách zdůrazňuje autor principy marxistické teorie společnosti, jež zahrnují jak sociálně historický přístup, tak také přístup funkcionální (sledující vazebnost a role různých socioprofesionálních skupin inteligence).

Amelin poukazuje na nedostatečnost a neúplnost řady definic pojmu inteligence a předkládá svou definici (v níž se snaží vystihnout všechny podstatné znaky – sociální základy inteligence, profesionální role, rozdílnost v postavení této vrstvy za kapitalismu a socialismu): „Inteligence je zvláštní, vnitřně diferencovaná sociální vrstva, skládající se z lidí, pro něž je vysoce kvalifikovaná duševní práce v jakékoli sféře společensko-historické činnosti profesí a jediným, v krajním případě hlavním zdrojem existence. Lidé této sociální vrstvy zajišťují rozmanité potřeby a zájmy určité třídy (nebo tříd) daného společenského řádu, obstarávají si prostředky k životu uplatňováním intelektuálních schopností, všeobecných a speciálních znalostí a dovedností, návyků a zkušeností. Profesionální duševní práce je pro příslušníky inteligence nikoli vedlejší, nýbrž základní sférou jejich životní činnosti. Především v této sféře projevují se jejich sklony a nadání, vypracovávají se jejich tvůrčí snahy a sociální ideály, krystalizují jejich politické a mravní normy a orientace, probíhá formování a jejich sebepotvrzení jakožto osobnosti“ (str. 47). V závěru první kapitoly analyzuje autor podrobněji (str. 47–65) jednotlivé znaky této definice.

Ve druhé kapitole („Inteligence a socialistická revoluce“) převažuje zřetel historický, rozbor vývoje inteligence v podmínkách Ruska, v různých etapách tří revolucí. Charakterizuje se tu struktura ruské inteligence na přelomu století, zejména její sociální diferenciace, a vztah těchto různých skupin inteligence k revolučnímu dělnickému hnutí. Značné místo věnuje autor zásadám leninského přístupu k inteligenci, úspěchům stranické politiky mezi inteligencí i problematice maloburžoazního kolísání této sociální vrstvy. Připomínají se jména a postoje významných ruských vědců, spisovatelů, techniků, kteří přešli na stranu socialistické revoluce.

Zvláštní pozornost věnuje autor zajímavé kapitole boje o socialistickou inteligenci – Leninově vztahu k buržoazní inteligenci, k buržoazním odborníkům, který